

ІСТОРІЯ РОЗВИТКУ ПЕДАГОГІЧНОЇ ТЕОРІЇ ТА ОСВІТНЬОЇ ПРАКТИКИ

УДК 378.147.091.31-059.1

DOI <https://doi.org/10.32782/2410-2075-2022-14.8>

ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ СТУДЕНТІВ ВИЩОЇ ШКОЛИ У КОНТЕКСТІ РЕФОРМАЦІЙ: 1905–1916 рр.

БЕНЕРА ВАЛЕНТИНА ЄФРЕМІВНА

доктор педагогічних наук, професор,
професор кафедри теорії і методики дошкільної та початкової освіти
Кременецька обласна гуманітарно-педагогічна академія ім. Тараса Шевченка
val_benera@ukr.net
orcid.org/0000-0003-2865-3217

У статті проаналізовано процес змін у теорії і практиці самостійної роботи студентів; розкрито основні особливості та тенденції розвитку самостійної роботи студентів, досліджено види самостійної роботи студентів у вищій школі названого історичного періоду.

На основі логіко-системного аналізу наукових джерел, визначено, що наприкінці XIX – початку XX ст. у розумінні прогресивної громадськості уявлення про корисність матеріалу, що вивчається в процесі самостійної роботи, органічно поєднувалося з уявленням про ту моральну змістовність, яку повинна була забезпечити освіта.

Дослідження розвитку проблеми дозволило з'ясувати, що посилений інтерес до самостійної роботи, темпи її розвитку як психолого-педагогічної категорії, а також той якісний стан, якого вона досягла в період, що нами розглядається, обумовлювались розумінням гносеологічного і практичного значення поняття самостійної роботи.

Ключові слова: самостійна робота, самоосвіта, самодіяльність, предметна система навчання, система взаємного навчання, види самостійної роботи (індивідуальна, колективна, домашня, класна).

Постановка проблеми. Сучасні вимоги до підготовки фахівців, їх компетентності спонукають до ґрунтовнішого вивчення розвитку теорії і практики самостійної роботи студентів в історії вищої школи України. Стратегії самостійного пізнання в умовах реалізації гуманітарної парадигми стають механізмом, який забезпечує можливість вільної реалізації суб'єктів педагогічного процесу, право вибору особистістю індивідуальної траєкторії професійного розвитку.

Актуальність окресленої проблеми, важливість об'єктивного осмислення теоретичного і практичного досвіду минулого для розвитку сучасної вищої школи України, необхідність переосмислення трансформації провідних тенденцій у вищій школі досліджуваного періоду зумовлюють необхідність розвитку проблематики даного наукового поля.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналіз сучасних науково-літературних

джерел засвідчує, що в теорії та практиці вищої освіти накопичено певний досвід, що є основою вдосконалення самостійної роботи студентів. Визначено домінантні імперативи нової стратегії професійної підготовки фахівців із позицій нової філософії освіти (В. Андрущенко, Н. Дем'яненко, В. Кремень, В. Луговий та ін.), обґрунтовано ідею неперервності освіти (А. Алексюк, А. Бойко, С. Гончаренко, С. Сисоєва та ін.).

Історико-педагогічний аналіз проблеми самостійної діяльності суб'єктів учіння як засобу активізації навчального процесу здійснено О. Адаменко, Н. Гупаном, Н. Дем'яненко, М. Євтухом, І. Зайченком, Г. Кловак, В. Майбородою, О. Микитюком, Н. Побірченко, О. Сухомлинською; вплив самостійної роботи на процес пізнання обґрунтовано В. Буряком, В. Вергасовим, Б. Єсиповим, О. Морозом, Р. Нізамовим, М. Нікандровим, П. Підкасистим, Т. Шамовою, Г. Щукіною.

Основи організації самостійної роботи у системі підготовки фахівця в умовах університетської освіти визначено С. Вітвицькою, О. Глузманом, В. Козаковим, О. Кучерявим, О. Малихіним, О. Мещаніновим, В. Морозом, В. Сагардою та ін. Історико-педагогічні аспекти самостійної навчально-пізнавальної діяльності студентів відображено у працях О. Кравченко, І. Курляк, О. Осової та ін.

Дисертаційні дослідження узагальнено за трьома напрямками: перший – *психолого-дидактичний* (В. Грішин (2000), О. Малихін (2009), Г. Романова (2003), Н. Чепелева (1992) та ін.; другий напрям – *дидактично-методичний* (Л. Журавська (1999), В. Козаков (1991), В. Луценко (2002), О. Мороз (1971), В. Сагарда (1992), М. Солдатенко (2007) та ін.; третій – *історико-педагогічний* О. Барибіна (Х., 2007); О. Микитюк (Х., 2003), О. Осова (Х., 2008), О. Пташний (Х., 2003), А. Цюприк (Х., 2021) та ін.

Формулювання мети статті. Визначити провідні тенденції та особливості організації та змісту самостійної роботи студентів у вищій школі досліджуваного періоду.

Виклад основного матеріалу. Генеза організації самостійної роботи студентів у вищих закладах освіти України у 1905–1916 рр. представлена як сукупність залучених до дослідження фактів, матеріалів, даних, які базуються на взаємозв'язку наукових підходів до вивчення проблеми у зазначених хронологічних межах. У досліджуваній періодособливості розвитку теорії і практики самостійної роботи студентів у вищій школі проявлялися у контексті суспільно-політичних реформацій.

Для організації самостійної роботи студентів вищої школи у зазначений період були опубліковані «Тимчасові правила про управління вищими навчальними закладами відомства Міністерства народної освіти» (27 серпня 1905 р.), або, як називали його сучасники, указ про автономію університетів. Слід відзначити і перші кроки щодо реорганізації навчального процесу, що обговорювалася на проведених Міністерством народної освіти нарадах професорів у 1902, 1905, 1906 рр. Виданий спеціальний наказ міністра зобов'язував провести вибори у вищих навчальних закладах у

1905 р. до початку навчальних занять, однак указ було фактично скасовано, і Міністерство народної освіти розробило проект нового університетського статуту, який мав замінити «Тимчасові правила». Проект, що повторював основні положення Статуту 1884 р., Державна дума затвердила у 1910 р., проте, він був забраний Міністерством до передачі його на розгляд Державної ради, але не набув чинності [1, с. 291].

Зазначимо, що наприкінці другої половини XIX ст. на Україні діяли п'ять університетів: Львівський (1661), Харківський (1805), Київський (1834), Новоросійський (1865), Чернівецький (1875); Ніжинський історико-філологічний інститут кн. О. Безбородька (1875), Київські вищі жіночі курси (ВЖК) (1878) тощо. У вищих закладах освіти поруч з консервативною, відданою монархії інтелігенцією, сформувалась генерація прогресивної інтелігенції, яка вболівала за стан духовності народу, за рівень його освіченості. Як свідчить ретроспективний логіко-системний аналіз наукових джерел щодо діяльності вітчизняних університетів, слід зазначити, що найвищі прояви самостійної роботи студентів за своєю суттю і змістом були виражені саме у системі університетської освіти, як самостійна науково-дослідницька робота.

В історії педагогічної думки упродовж II пол. XIX – поч. XX ст. місце самостійної роботи студентів у вищій школі вчені визначали по-різному у залежності від мети конкретного історико-педагогічного періоду: К. Д. Ушинський (1864) «як метод навчання не лише для збільшення запасу знань, а й для формування переконань молодої людини» [18, с. 327], засіб виховання «прагнення до самостійності або свободи» [17, с. 405]; «як засіб підтримки вихованця у процесі його саморозвитку» [2, с. 13]; М. Пирогов (1861) – як метод викладання та прийом зацікавлення до наукової роботи [17, с. 137]; В. Ротальський (1905) – як метод заміни «системи муштри почуттям свободи і зацікавлення» [16, с. 82] тощо. Еволюція поняття самостійної роботи як педагогічної категорії в досліджуваній період знаходилась у прямій залежності від розуміння самостійної роботи як внутрішньої

потреби в удосконаленні, одержаної людиною генетично, до усвідомлення її як чинника повноцінності життя.

У теорії досліджуваній феномен обґрунтовувався провідними ідеями вчених (В. Вернадський, А. Лебедєв, Е. Майєр, О. Потєбня, Г. Челпанов, Ф. Шмідт) та ін. Зауважимо, що у досліджуваній період *самостійна робота студентів* вперше стає предметом спеціальних досліджень вчених. Результати наукових досліджень Е. Меєра, Ф. Шмідта підтвердили ефективність впровадження видів самостійної роботи студентів (*індивідуальної і колективної, домашньої і класної*) в освітньому процесі вищої школи. Були опубліковані приклади результатів проведених досліджень викладача Е. Майєра [3, с. 514–515].

У періодиці зазначеного періоду знайшла свій розвиток психологічна дидактика, започаткована ще К. Ушинським, що з'явилася у вітчизняній педагогіці як результат суперечності між рівнем традиційного розуміння суті навчального процесу та здобутками зарубіжної експериментальної педагогіки та психології наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст. Наукові праці висвітлювали провідні течії представників реформаторської педагогіки: І. Соломоновський (1880); А. Бине, В. Анри (1899); Е. Крепелин (1898); А. Нечаєва (1901); А. Красновський (1912); В. Лай (1910); С. Ананьїн (1915); П. Соколов (1915) та ін. При цьому зазначимо, що представники реформаторської педагогіки (вільного виховання, педагогіки особистості, експериментальної педагогіки) провідними чинниками визначали накопичення педагогікою та психологією достатньої для побудови нових концепцій кількості знань про природу дитинства та пізнавальні процеси. Відповідно важливим моментом вважалась вольова сторона самостійного навчання, яке визначається як самостійне збудження, самоіндукція і самомотивація людиною своєї власної освітньої діяльності.

У розвиток ідеї самоосвіти значний внесок зробив вітчизняний педагог К. Ушинський, який наголошував на необхідності більше акцентувати у процесі навчання на самостійній пізнавальній діяльності суб'єктів учіння.

Від викладачів він вимагав [2, с. 21], щоб «діти за будь-якої нагоди працювали самостійно, а вчитель керував цією самостійною працею і давав для неї матеріал». Принцип самостійності видатний педагог визначив домінуючим у навчально-виховному процесі. Складовою навчання, на його думку, обов'язково має бути самостійна діяльність над засвоєнням набутих знань. Заняття, за переконаннями К. Ушинського, мають бути призначені лише для перевірки самостійно опрацьованого матеріалу і здійснення керівництва самоосвітою молоді [1, с. 140].

У другій половині ХІХ – початку ХХ ст. видавалася низка педагогічних журналів: «Основа», «Учитель», «Педагогічний збірник», «Сім'я і школа», «Педагогічний вісник», «Педагогічна думка», «Вільний огляд», «Світло», «Самоосвіта» та ін. З'являється низка публікацій вчених, спрямована на організацію самоосвіти, тобто навчання поза навчальним закладом засобами самостійної роботи. Зазначимо, що власне важливими є погляди вчених стосовно змістової сторони самостійної роботи як основного засобу самоосвіти у зазначений період. Серед їх авторів були відомі громадські діячі, вчені, педагогівноватори та вчителі-практики: К. Ушинський, М. Корф, Б. Грінченко, а також С. Русова, В. Вахтеров, С. Миропольський, М. Йорданський, М. Демков та ін., які внесли вагомий внесок у розвиток вітчизняної дидактики вищої школи та розвитку теорії та практики самостійної роботи студентів зазначеного періоду.

Широке використання поняття «самостійна робота» у 60-х рр. ХІХ ст. було детерміноване, насамперед, реформуванням суспільства після відміни кріпосного права: (антикріпосницька, судова, земська і освітня реформи). Зазначені зміни вимагали від своїх громадян більш високого рівня освіти громадян. Такий висновок підтверджується й лексико-семантичним поясненням терміну «самостійна робота». Як свідчать історико-педагогічні джерела, у другій половині ХІХ ст., книжна лексика інтенсивно поповнилася словами з частиною «само». Обставини, які спричинили цей процес, пояснювалися особливою

увагою до прояву духовних процесів окремої особистості, та розвитком активного діяльного початку в житті суспільно-політичному, поширювалися прогресивні педагогічні ідеї необхідності саморозвитку («самохотності») студента в навчальному процесі (І. Бартошевський, О. Духнович, С. Гогоцький, П. Редкін, Ф. Резнер, М. Сумцов, К. Ушинський) тощо.

Важливо відзначити, що прогресивною думкою досліджуваного періоду була теоретично обґрунтована необхідність здійснення самостійної діяльності молодими людьми, яка виражалася у конкретній потребі розвиватися і удосконалюватися до визначення майбутнього ідеалу та прагнення до нього. У контексті дослідження пригадаймо вислів Г. Сковороди, який наголошував, що лише «споріднена праця сприяє досягненні єдності інтересів людини із інтересами суспільства» [5, с. 126]. Результати логіко-системного аналізу наукових джерел дозволяє стверджувати, що в розумінні вітчизняних педагогів свідоме ставлення до своєї освітньої діяльності служило характерною ознакою людини і виявлялося в тому, що людина ставила у процесі освіти ту або іншу мету і досліджувала мету своїх прагнень.

Слід відзначити, що у періодичній пресі досліджуваного періоду висвітлювалися матеріали критичного характеру щодо стану діяльності вищої школи. Так, у статті «Руйнування вищої школи» (1911) Г. Замисловський виступив із критикою тогочасного стану викладання у вищих закладах освіти. Зокрема, він писав, що прогресивна професура не бажає вести практичні заняття, хоча студенти неодноразово зверталися із такими заявами. Однією із причин відмови була велика кількість студентів – до 1000, вказувалося на необхідність поділу студентів на підгрупи і проведення практичних занять з кожною підгрупою окремо [6, с. 14–15]. Вносилися пропозиції про введення обов'язкових спецкурсів [6, с. 10–12], що надавало б широкі можливості для самостійних занять студентів, вмотивованій самостійній роботі з навчальних дисциплін за вибором студента.

Вивчення психолого-дидактичних поглядів вітчизняних учених з проблем мети і змісту

вищої освіти другої половини XIX ст. дозволило встановити, що науковці розглядали самоосвітню діяльність невід'ємною умовою справжньої і повноцінної освіти культурно розвинутої особистості, вважали, що поняття «самоосвіта» і «виховання» доповнюють один одного, тобто, знання складають лише одну з умов формування загальної культури особи і культури нації взагалі. В основі нових наукових підходів, запропонованих вченими (Д. Багалій, С. Гогоцький, Г. Гіляров, М. Лавровський, М. Ланге, П. Лебедев, Б. Маньковський, К. Твардовський, О. Потебня, І. Срезневський, Н. Сумцов, С. Смаль-Стоцький, К. Ушинський, Г. Челпанов, Є. Черкавський, П. Юркевич та ін.) – розроблення ідеї самодіяльності й активності студентів у навчальному процесі. Важливо, що зазначений період ознаменований науковими працями, які свідчать про зародження тенденцій обґрунтування свідомої самостійної роботи студентів.

Кінець другої половини XIX ст. – поч. XX ст. знаменний посиленою увагою представників прогресивної педагогічної думки до проблеми освіти особистості, як гаранту її індивідуального розвитку і розвитку суспільства. На думку багатьох тогочасних педагогів-учених (Б. Грінченко, М. Грушевський, М. Драгоманов, І. Огієнко, С. Русова, С. Смаль-Стоцький та ін.), дійсна зрілість нації вища, чим більшим є її прагнення до освіти. Унаслідок того, що навчання у державних і приватних вищих навчальних закладах було доступне не всім верствам населення, які бажали б підвищити свій освітній рівень, самоосвіта стала для багатьох громадян єдиним засобом досягнення цієї мети. Потреба молодих людей у здобутті освіти задовольнялася через самоосвіту (екстернат) – у процесі самостійної роботи без систематичного курсу навчання у стаціонарному навчальному закладі. Зазначений період сприяв формуванню вітчизняної інтелектуальної еліти, яка шляхом самоосвіти у процесі неперервного самостійного пошуку зразків світового освітнього ідеалу прагнула до альтруїстичного поширення раціонального знання, намагалась синтезувати знання про світ з національною ідеєю.

Історико-педагогічний аналіз періодики початку ХХ ст. свідчить про подальший активний пошук методів та форм навчання, необхідності класної та позакласної роботи – Н. Фот (1902); застосування наукової творчості та наукових методів навчання – С. Поляков (1906), (1912); Н. Томилин (1907); Я. Чепіга (1913) та ін. Погляди провідних вчених зазначеного періоду стали основою подальшого розвитку самостійної роботи, її форм і методів використання в освітньому процесі вищої школи, які до кінця ХІХ – початку ХХ ст. у вітчизняній педагогіці почали складатися в струнку універсальну систему дидактики вищої школи.

Зазначимо, що з червня 1906 р. в університетах замість курсової була запроваджена предметна система навчання. У червні 1906 року були видані «Правила про введення предметної системи навчання» для впровадження у вищій школі. Функціонувало два поняття предметної системи: «предметна система навчального плану», що передбачала об'єднання дисциплін усіх циклів навколо однієї важливої, яка визначала спеціалізацію студента, і «предметна система екзаменів», яка дозволяла студентам самостійно вибирати навчальні курси і у залежності від індивідуального плану вивчення предмету складати екзамени [1, с. 291]. Принципова відмінність предметної системи від курсової полягала у тому, що співвідносилися мета, зміст, форми навчального процесу із потребами студентів і викладачів. Зазначене дозволяло перейти від екстенсивного до інтенсивного навчального процесу. Навчальні дисципліни, запропоновані професорами університету для кожного навчального семестру, відвідувалися одночасно студентами різних спеціальностей і різних курсів. Студенти самостійно обирали навчальний план, в залежності від того, які предмети вони хотіли б мати в університетських дипломах [8, с. 57–58]. Разом з тим, важливо відзначити, що предметна система була зорієнтована на сильного студента і талановитого викладача. Разом з тим, з іншого – у зв'язку із вільним відвідуванням лекцій, рівень підготовки знижувався, порушувалася послідовність складання дисциплін,

окремі студенти не справлялися у встановлені терміни навчання.

Започаткований теоретичний напрямок у вітчизняній дидактиці із введенням у професійну підготовку курсу педагогіки і створенням певних традицій його викладання як університетської дисципліни викликало необхідність розгляду поняття «вміння самостійно працювати», застосуванні самостійних робіт із різних предметів. Поряд з читанням книг, самостійні письмові роботи, самодиктування і самовиправлення, диктанти, твори, домашні завдання ставали праобразами нових форм та видів самостійної роботи для тих, хто навчається, а методичні рекомендації щодо контролю за їх виконанням – основами утвердження науково-методичного забезпечення організації самостійної роботи студентів у вищій школі зазначеного періоду.

Зазначимо, що вперше в історії вітчизняної освіти освітній процес почав набирати цілісності: за постановкою нової мети вищої освіти кардинально змінювалися *зміст, форми, методи навчання*. Під час навчання студенти вищої школи складали плани самостійних занять під керівництвом викладачів, брали участь у репетиціях і співбесідах (усні і письмові; щотижневі за третинами року, піврічні (замість екзаменів), виконували самостійну домашню роботу, здійснювали самостійну роботу у підготовці до практики (у школі, у театрі, музеї, архіві), виконували домашнє читання творів художньої і науково-популярної літератури, самостійно розігрували драматичні п'єси у шкільному театрі тощо.

Поділ на окремі цикли дисциплін відобразилося на структурі методів навчання: з'явилися *семінарії, просемінарії, допоміжні (елективні) курси*. Набували свого удосконалення педагогічно ефективні форми навчальної самостійної роботи – *репетиції і співбесіди*, головною метою яких була активізація і контроль за навчальною діяльністю студентів, посилення їх самостійної роботи протягом усього навчального року, а не лише напередодні екзаменів та заліків. Як свідчить аналіз наукових джерел, у середині 30-х років вони були внесені в розклад занять [7, с. 68].

Історико-педагогічний аналіз навчальних планів і програм зазначеного періоду засвідчують, що репетиції проводилися у вигляді діалогу між викладачами та студентами щотижнево і «за третинами року». Були визначені види репетицій – усні й письмові. Щотижневі репетиції проводили студенти-кандидати, або ад'юнкти і магістри, «за третинами року» – ті викладачі і професори, які читали теоретичні курси. Ці репетиції, як видно із звітів викладачів, часто проводилися майже з кожним студентом окремо. Відвідування репетицій було обов'язковим. На репетиціях перевірялися конспекти студентів, засвоєння ними однієї або декількох тем теоретичних курсів, забезпеченість їх літературою та знанням рекомендованої літератури, відвідування студентами бібліотеки. Репетиції сприяли більш близькому спілкуванню викладачів зі студентами, допомагали систематично контролювати їх самостійну роботу, активізувати навчальну діяльність.

Результати логіко-системного аналізу дозволяють відзначити, що *впровадження репетицій* у навчальному процесі вищих закладів не була однозначно сприйнята як практиками, так і науковою спільнотою університетів. Окремі зазначали, що заміна екзаменів репетиціями сприяє підняттю авторитету викладача в очах студентів, як особистості самостійної, наділений довірою та вірним справі не за страх, а за совість. Однак, у процедурі екзамену студенти іноді вбачали недовіру до викладача (1912) [9, с. 86]. Професор П. Первов у статті «Про репетиторство» (1905) зазначав, що як явище антипедагогічне, «репетиторство» перш за все вступає у протиріччя з основною вимогою виховання – розвитку самостійності для студентів [12, с. 98]. Право займатися репетиторством було рекомендовано раді, яка повинна слідкувати за діяльністю репетитора [12, с. 110].

Як свідчить аналіз наукових джерел, досвід впровадження репетицій у навчальний процес вищої школи активно пропагувався у тогочасних періодичних виданнях «Педагогічний вісник» (1912, № 2). Пропонувалося декілька варіантів організації самостійної роботи студентів у формі *репетицій*. У пер-

шому – на кожен предмет відводилося кілька днів, у години, відведені згідно розкладу. Інший варіант – викладачеві для репетицій відводився цілий день. Відповіді оцінюються балами. Визначалися позитивні і негативні сторони одного та іншого варіанту [9, с. 88]. Проведене дослідження дозволяє відзначити дворівневе впровадження репетицій та співбесід як форм організації навчального процесу, з іншого боку – використання репетицій (усних, письмових, щотижневих, за третинами року, піврічних) як засобів контролю навчальних домагань студентів, що базувалися на безпосередній самостійній роботі студентів вищої школи.

Серед активних методів навчання дорослих у просвітницькій роботі, зорієнтованих на взаємодію, слід відзначити *белл-ланкастерську систему взаємного навчання*. Свою назву отримала від імен англійських педагогів А. Белла і Дж. Ланкастера, які незалежно один від одного впроваджували такий метод. Відомі приклади застосування зазначеного методу навчання декабристами М. Орловим, В. Раєвським, І. Буцевим у організованих ними школах з великою кількістю учнів, що сягала 800 осіб. Вони розширювали зміст освіти, викладали історію, літературу, математику. Прагнучи зменшити механічний характер навчання, вони навчали за рукописними матеріалами, складали таблиці з антикріпосницьким змістом, прагнули пробудити самостійну думку слухачів й дати їм політичне виховання. Декабристська організація «Вольное общество учреждения училищ взаимного обучения» була ліквідована царським урядом [11, с. 177]. Отже, провідною тенденцією зазначеного періоду відзначимо інтегрування самостійної роботи студентів із просвітницькою та культурно-освітньою діяльністю.

Проведений нами аналіз історичних документів про діяльність університетів за зазначений період підтверджує результати дослідження вчених про те, що введення в 1906 р. предметної системи навчання посилювало самостійну роботу студентів і сприяло формуванню атмосфери наукового пошуку [4, с. 141–142]. Провідною тенденцією організації самостійної роботи студентів у навчальному процесі

виявилась її нерозривна єдність і підпорядкованість змісту класичної університетської освіти (табл. 1).

Завдання для самостійної роботи студента передбачали (1915): спрямовання видів занять на розвиток самодіяльності учнів, введення виду самостійної роботи для задоволення індивідуальних потреб кожного учня – *домашнє читання*; самостійне читання не лише текстів художньої літератури, а й науково-популярних творів (історичні, природничо-історичні, етнографічні й дидактичні); особлива увага на *позакласну і позаурочну роботу*, як один з видів «екскурсії», пропонувався шкільний театр (розігрування учнями драматичних п'єс) [15, с. 124–132]. Отже, необхідно відзначити зростання ролі самостійної роботи у практичній підготовці фахівця вищої школи, поглибленні її змісту та удосконаленні видів позааудиторної роботи (домашнє читання, екскурсії, участь у роботі театру, самодіяльних колективів) тощо.

У зазначений період серед вчених розгорталася важлива дискусія навколо питання про домашню роботу студентів. Однією із форм самостійної роботи студента у позанавчальний час є самостійне виконання домашніх завдань. Вченим обґрунтовано доцільність виконання *класної роботи* вранці, а *домашньої* – ввечері; необхідність врахування індивідуальних, психологічних, фізичних можливостей студентів для успішного виконання завдань; необхідність *класних самостійних робіт* для сором'язливих і невпевнених дітей [3, с. 517–520]. Визначалися умови, необхідні для удосконалення освітнього процесу та якості засвоєння знань тими, хто навчається. Серед них: важливість вказівок викладача для виконання студентами завдань, поєднання аудиторної і позааудиторної самостійної роботи із врахуванням індивідуальних, психолого-типологічних характеристик, врахування доцільності тієї чи іншої частини доби для виконання різних видів самостійної роботи (домашньої – увечері й класної – вранці).

Характерна тенденція досліджуваного періоду поглиблення змісту самостійної роботи та удосконаленні видів самостійної

роботи студентів у практичній і науковій складових професійної підготовки фахівців, впровадження в освітній процес вищої школи практики (практика у школі, екскурсії, робота у театрі, музеї, архіві) тощо.

Для прикладу, особливістю організації самостійної роботи студентів Львівського королівського університету ім. Франца І., як свідчать архівні джерела [20] за 1904–1916 рр., було знайомство із навчальною програмою на навчальний рік. У програмах викладу професорів (Program wykładow) визначалися дні для лекцій, семінарів із конкретних предметів, години занять та частина доби (ранок – вечір) тощо.

Визначена наперед професором тематика семінарів сприяла своєчасному ознайомленні студентів із відповідними джерелами, виконанні самостійних завдань, підготовці рефератів, повідомлень тощо. Важливе місце посідали опрацювання вибраних питань новітньої науково-педагогічної літератури. Ці опрацювання становили інтерпретації кількох позицій педагогічних праць ХІХ ст. неогуманістичної доби, підручників на підставі гербартианської концепції та розмаїтих німецьких і австрійських постгербартианських дидактичних досліджень (В. Рейн, Т. Ціллер, О. Вілльман, Ф. Шварц, О. Руле, П. Рудольф, Е. Шмідт, В. Шиллінг, Ф. Регенер та ін.) [20, Ф. 26, Оп. 7, Спр. 532, 107 арк.].

Отже, у контексті сучасної модернізації вищої освіти значний інтерес являє позитивний і негативний досвід впровадження з 1906 р. у вищій школі, передусім у народногосподарських і неурядових, замість курсової системи, яка панувала у ХІХ ст., предметної системи навчання, що передбачала складання студентами під керівництвом викладачів навчальних планів відповідно до власних схильностей та наукових інтересів, самостійну організацію студентами своїх занять, посилення їх самостійної роботи, підвищення ролі індивідуальних консультацій викладачів тощо [30, с. 292].

Суттєвою складовою підготовки майбутніх фахівців була студентська практика у середніх навчальних закладах, про що свідчить переписка з Крайовою радою про представлення

Таблиця 1

Самостійна робота студентів у вищій школі досліджуваного періоду

Університет	Різновиди самостійних робіт
Харківський імператорський університет	Опрацювання творів стародавніх авторів
	Письмові переклади з російської мови на стародавні й навпаки
	Переклади промов філософів (Сократа, Платона, Аристотеля тощо)
	Домашнє читання, домашні завдання
	Читання або заучування напам'ять уривку твору за вказівками викладача
	Критичний аналіз твору при його самостійному дослідженні
	Самостійний аналіз статей, написання рефератів і рецензій
	Виступи з рефератами та доповідями на самостійно обрану тему
	Робота з архівами, сортування та класифікація архівних матеріалів
	Розбір казусів, взятих із касаційних рішень, юридичних журналів, збірників
	Проведення й аналіз проведених наукових вправ
	Складання каталогів у бібліотеці університету
Львівський королівський університет ім. Франца І.	Читання й наступне обговорення науково-педагогічних праць
	Написання рефератів та рецензій
	Написання твору на визначену викладачем тему
	Відвідування студентами уроків у середніх навчальних закладах міста, проведення пробних уроків
	Виконання письмового випробування – твору на визначену тему
	Самодіяльне вивчення факультативних предметів і виконання практичних вправ
	Робота в університетському архіві
	Виконання психологічних вправ
Київський імператорський університет св. Володимира	Інтерпретація уривків стародавніх творів (у діловій грі) за участі референта та опонента
	Написання двох робіт, одна – як інтерпретація тексту, друга – як рецензія на роботу товариша
	Написання рефератів латинською мовою, зачитування їх разом зі співавторами «корєфератами», бесіда і обговорення спірних питань
	Переклади зв'язних текстів з латинської мови на грецьку, з грецької на латину, з російської на латину і грецьку
	Заслуховування й аналіз виступів референта і корєферента
	Самостійна робота під час виконання лабораторних та практичних занять
	Підготовка й участь у консультаційних годинах, репетиціях та співбесідах
	Підготовка й участь у приватних бесідах «на дому у викладача»
	Розбір конкурсних задач на медаль завданнями по частинах, представлення самостійних робіт на лекціях викладача
	Робота у ботанічному саду і обсерваторії
Новоросійський імператорський університет	Практикування перекладів з російської мови на латинську та їх розбір
	Виконання практичних вправ студентами III і IV курсів у музеї художніх мистецтв
	Виступи з рефератами і доповідями
	Робота у лабораторіях
	Нотатки студентом лекцій викладача (конспектування), їх аналіз та оцінювання
	Робота у студентській бібліотеці з обслуговування читачів
	Впровадження репетицій та співбесід
Чернівецький королівський університет	Усні доповіді та письмові розвідки студентів на наукових семінарах
	Читання вголос друкованої літератури й періодичних видань з подальшим поясненням та обговоренням
	Відчити (виступ з рефератом) і виклади (лекції)
	Переказування вголос книг і часописів
	Дослідницька робота студентів у гербарних залах
	Робота у ботанічному саду

учасникам педагогічного семінару можливості бути присутніми на уроках у середній школі (1915) [20, Ф. 26, Оп. 7, Спр. 592, Арк. 39]. Так, школи для проведення практики обирав керівник закладу в погодженні з адміністрацією Крайової шкільної ради у Львові. Обов'язкова програма педагогічної практики передбачала присутність на кількох шкільних уроках і проведення принаймні одного пробного уроку протягом одного академічного семестру. Педагогічну практику проходили студенти 4-го курсу філософського факультету із учительської підготовки. Щороку студенти готували звіт з проходження педагогічної практики у середній школі відповідно до визначених вимог. Студенти, які «найбільше вирізнялися своєю сумлінністю», наприкінці півріччя могли розраховувати на так звану «ренумерацію» – фінансові виплати від Міністерства віровизнань і освіти. Керівник закладу відповідно готував щорічний науковий, дидактичний і фінансовий звіт, який подавав на розгляд ради філософського факультету [20, Ф. 26, Спр. 591, Арк. 13, 17]. Отже, столітній досвід викладання лекційних курсів на початку ХХ ст. збагатився практичною складовою. Студенти одержали можливість самостійно набувати педагогічний досвід, спираючись на теоретичні знання. Зокрема, педагогічний семінар Львівського королівського університету ім. Франца І. посів особливе місце в історії розвитку львівської вищої педагогічної освіти. Вперше студенти отримали змогу проходити практику в середніх навчальних закладах міста.

Логіко-системний аналіз наукових джерел дозволив дослідити особливості організації практики у вищій школі зазначеного періоду. Зокрема, у «Педагогічному листку» (А. Гольденберг, 1905) публікувалися серії бесід, присвячених обговоренні проведених десяти пробних уроків у школі (учителем І. Е. Н-мь). Приступаючи до аналізу пробного уроку керівник практики запропонував практиканту сказати свої враження про проведений урок, а пізніше дав аналіз його проведення [3, с. 81]. Як побажання, вчитель висловлював певні пропозиції щодо самостійного вирішення завдань студенту-практиканту [3, с. 84]. Отже,

у зазначений період у дидактиці вищої школи знайшов свій розвиток принцип зв'язку теорії з практикою та застосування самостійної роботи як дидактичної категорії на практиці.

Результати ретроспективного логіко-системного аналізу архівних джерел щодо діяльності вітчизняних університетів дозволяють стверджувати, що найвищі рівні самостійної роботи студентів за своєю суттю і змістом, як то самостійна науково-дослідницька робота, були виражені саме у системі університетської освіти (рис. 1).

Засобами стимулювання результативної самостійної роботи студентів виступали моральні та матеріальні стимули (підвищені стипендії та звільнення від оплати за навчання, за практичні та лабораторні заняття, користування бібліотекою; додаткове надання допомоги студентам з університетських коштів; започаткування іменних стипендій; надання першої матеріальної допомоги студентам, професорські стипендії, іменні стипендії, працевлаштування кращих студентів в університеті) тощо.

На практиці *самостійна наукова робота студентів* зазначеного періоду знайшла свій розвиток у роботі наукових гуртків і товариств, у конкурсах наукових робіт і стипендіальних фондів на отримання іменних стипендій, у підготовці й відкритті допоміжних навчальних закладів, проведенні громадських заходів та ін. Диференціація форм самостійної роботи студентів в освітньому процесі вищої школи відбувалася у контексті суспільно-політичних реформацій [1, с. 318].

Просвітницька діяльність товариств, громад, прогресивна інтелігенція, вчені сприяли появі прогресивних публікацій щодо самостійної роботи з книгою: необхідності реформування шкільних планів та навчальних програм: психологічної основи читання – Н. Боровко (1909); умови для успішного читання у навчальному процесі Н. Бунаков, (1905); І. Добиаш (1895); І. Копач (1906); систематичності лекцій та читання Н. Малиновський (1914); А. Мезигер (1914); Т. Рибак (1905); пропозиції програм та вказівників вибору книг для читання Н. Рубакин (1905), (1911), визначається самостійна робота з кни-

Рис. 1. Локації розвитку самостійної наукової роботи

гою як засіб самопідготовки (1912); С. Русова (1913); (1914); формування навички самостійного читання та читання з поясненням (1910); Я. Чепіга (Світло, 1913) тощо [2, с. 20].

Логіко-системний аналіз звітів професорів і викладачів про діяльність, протоколів і журналів засідань рад університетів за 1905–1916 рр. [19; 20; 21; 22; 23; 24] дозволяють відзначити помітний прогрес у загальній успішності студентів, який зумовлений «зростання самодіяльності студентів» і «науковою успішністю поданих ними робіт» [19, Ф. 16, Оп. 465, Спр. 1205, Арк. 10].

У зазначений період із ініціативи вищих закладів освіти появляються нові *форми підвищення професійної кваліфікації*. Зокрема, у зазначений період у пресі появляються публікації щодо *організації екскурсій та використання кінематографу* як засобів підвищення науково-методичного рівня, аналізується досвід їх впровадження: Н. Малиновський (1910); (1913); (1914); Н. Махаев (1916); Л. Никонов (1916) та ін. Можемо зазначити, що саме на поч. ХХ ст. у

педагогічній думці спостерігаємо появу нового принципу теорії навчання – активного завоювання знань за допомогою самостійної роботи. Екскурсії (у тому числі і зарубіжні) та кінематограф як методи навчання та засоби підвищення кваліфікації, сприяли появі нових видів самостійної роботи.

До особливостей організації самостійної роботи студентів зазначеного періоду відносимо: взаємообумовленість перенесення навичок аудиторної самостійної роботи студентів (письмові курсові роботи, «міркування», доповіді, реферати) у позааудиторну самостійну роботу (у наукових гуртках, товариствах, виконанні медальних конкурсних завдань) й перенесення навичок науководослідницької роботи студента у навчальну діяльність; щодо форм організації самостійної роботи студентів необхідно відзначити про перехід від індивідуальної до індивідуально-групової та групової аудиторної й особливо позааудиторної самостійної роботи та їх взаємодоповнюваність.

Таким чином, аналіз наукових джерел, архівних матеріалів, результати проведеного дослідження дозволяють здійснити наступне формулювання досліджуваного феномену, що *самостійна робота студента у вищих закладах освіти досліджуваного періоду виступала: по-перше, діяльністю, що планувалася у співробітництві з викладачем під прямим або ж опосередкованим керівництвом (у навчальних кабінетах і наукових лабораторіях, науково-допоміжних установах, роботі гуртків і товариств тощо) з метою спрямування його самодіяльної особистості на самостійне вивчення конкретних наук для розв'язання наукових, практичних завдань майбутньої професійної діяльності; по-друге, діяльністю індивіда, що здійснювалася ним своїми власними силами без сторонньої допомоги у практичному застосуванні.*

Становлення мережі нових вищих закладів освіти України визначало необхідність розроблення механізмів організації і керівництва процесом становлення теорії і практики самостійної роботи студентів в освітньому процесі у залежності від специфіки підготовки фахівця. Результати проведеного дослідження дозволили: визначити зміни у теорії і практиці організації та змісту самостійної роботи студентів у вищій школі зазначеного історичного періоду: 1905–1916 рр.: теоретичне обґрунтування феномену (самостійна робота вперше стає предметом спеціальних досліджень); організація і практична реалізація (провідні форми і методи навчальної самостійної роботи: репетиції і співбесіди, семінарії, просемінарії, допоміжні (елективні) курси; белл-ланкастерська система взаємного навчання; самостійна робота студентів під час практики; науково-просвітницька робота у наукових товариствах і гуртках тощо); виявити особливості та тенденції розвитку теорії і практики самостійної роботи студентів у вищій школі, єдині: акцентації на самостійній просвітницькій діяльності; професіоналізації змісту самостійної роботи; загальні: диференціації видів самостійної роботи (індивідуальна, колективна, домашня, класна); професійне спрямування самостійної роботи студентів у семінаріях тощо.

Отже, логіко-системний аналіз наукових джерел [3; 8; 9; 10; 124 13; 14; 15; 16; 17; 18; 19–24] дозволяє стверджувати, що на початку ХХ ст. самостійна діяльність молодих людей розуміється як безперервна освітня діяльність, що особливо відповідає сучасним тенденціям безперервної освіти. Особливо важливим слід зазначити той факт, що у зазначений період центральним моментом у визначенні самоосвіти є самостійна робота студентів поза навчальним закладом, що відповідає сучасному її визначенню. З іншого боку, відсутність централізованого науково-методичного забезпечення освітнього процесу вищих закладів освіти у зазначений період сприяло появі ініціативи нових демократичних концепцій розвитку вищої освіти, авторських теорій, оригінальних моделей і програм з розвитку самостійної роботи студентів. Зазначимо, що саме на початку ХХ ст. в педагогічній думці спостерігаємо появу нового принципу теорії навчання – активного завоювання знань за допомогою самостійної роботи.

Дослідження розвитку проблеми дозволило з'ясувати, що посилений інтерес до самостійної роботи, темпи її розвитку як психолого-педагогічної категорії, а також той якісний стан, якого вона досягла в період, що нами розглядається, обумовлювались розумінням гносеологічного і практичного значення поняття самостійної роботи.

Висновки. Логіко-системний аналіз теорії і практики самостійної роботи студентів у навчальному процесі університетської освіти в Україні як самостійної дидактичної категорії, починаючи із етапу набуття характерних системних ознак (кінець ХІХ ст. – поч. ХХ ст.), що зберігалися упродовж подальшого розвитку, дозволяє зробити наступні висновки.

У рамках академічної парадигми в університетській освіті періоду ХІХ – поч. ХХ ст. відбувалося підвищення суспільно-політичної і науково-культурної обізнаності молодих людей. На зазначеному етапі наукові уявлення про розвиток особистості відображали в основному систему якостей і властивостей, що належали поетапному формуванню. У суспільстві формувався інтерес до різноаспектних питань теорії та практики самостійної

роботи студентів у вищій школі. Їх вирішенням займалися, крім вищих закладів освіти, товариства, організації й окремі громадяни, запроваджуючи добродійні пожертви, стипендіальні фонди, конкурси, умовою яких було виконання самостійних наукових робіт молодими людьми.

Результати ретроспективного логіко-системного аналізу архівних джерел щодо діяльності вітчизняних університетів дозволяють стверджувати, що найвищі рівні самостійної роботи студентів за своєю суттю і змістом, як то самостійна науково-дослідницька робота, були виражені саме у системі університетської освіти. Вагомості набирали самостійні наукові заняття студентів у позааудиторній самостійній роботі (громадських товариствах, наукових гуртках, наукових екскурсіях, роботі з'їздів, виставок тощо) та аудиторній самостійній роботі у закладах освіти України досліджуваного періоду (Львівський, Харківський, Київський, Новоросійський, Чернівецький університети, педагогічні інститути, педагогічні курси, ВЖК, учительські інститути тощо). При цьому самодіяльність молодих людей розглядалася як діяльність без будь-якого примусу, без розрахунку на будь-яку винагороду, це була вільна творча діяльність. У ній молоді людини знаходили задоволення своїх найглибших науково-навчальних потреб, і ця діяльність приносила їм найбільшу радість. Саме така праця, як показує досвід розвитку цивілізації, і має найбільшу ефективність.

Університети були важливими осередками суспільного руху, а самостійна робота у позааудиторній діяльності викладачів та студентів зосереджувалася на просвітницькій діяльності, створенні народних шкіл, виданні книг та журналів, поширенні освіти серед народу й формування його самосвідомості [1, с. 494]. Провідною тенденцією організації самостійної роботи студентів у навчальному процесі визначеного періоду виявилась її нерозривна єдність і підпорядкованість змісту класичної університетської освіти.

Відзначимо, що самостійна робота як педагогічна категорія характеризується поліфункціональністю, видовою багатогранністю та різноплановістю за формами упровадження в освітньому процесі закладів вищої освіти. Це обумовлено генетичними історико-педагогічними коренями її походження, суперечливим становленням та розвитком упродовж досліджуваного періоду. Саме проведення предметного історико-педагогічного дослідження розвитку теорії та практики самостійної роботи студентів закладів вищої освіти допоможе встановити витоки самостійної роботи як педагогічної категорії в історії вітчизняної педагогічної думки, у вирішенні цього багатфакторного дидактичного питання.

Хронологічно-системний аналіз дозволяє стверджувати про необхідність подальших конструктивних досліджень історико-педагогічного компоненту процесу розвитку теорії та практики самостійної роботи студентів вищої школи та актуалізації конструктивного досвіду в умовах модернізації сучасної вищої освіти в Україні.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Бенера В. Є. Самостійна робота студентів у вищій школі України: історичні трансформації (друга половина XIX – кінець XX ст.): монографія. Рівне : ПП ДМ, 2011. 640 с.
2. Бенера В. Є., Цісарук І. В. Самостійна робота: теорія і практика у професійній підготовці майбутнього вчителя трудового навчання та технологій : посібник. Хмельницький : ФОП Цюпак А.А., 2020. 296 с.
3. Беседы А. И. Гольденберга. *Педагогический листок*: Журнал для педагогов и общенаучного самообразования воспитателей и начинающих учителей. № 1/6 (I Київська гімназія) ХУПА/136. С. 81–85; с. 414; с. 513–521.
4. Глузман А. В. Университетское педагогическое образование: опыт системного исследования : монография. К. : Видавничий центр «Просвіта», 1997. 312 с.
5. Зайченко І. В. Історія педагогіки. У двох кн. Школа, освіта і педагогічна думка в Україні : навч. посібн. для студ. вищих навч. закладів. Кн. 2. К. : Видавничий Дім «Слово», 2010. 1032 с.
6. Замысловский Г. Г. Развал высшей школы. СПб., 1911. 8°СХП. 9/961. 16 с.
7. Микитюк О. М. Становлення та розвиток науково-дослідної роботи у вищих педагогічних закладах України (історико-педагогічний аспект) : монографія / Харків. держ. пед. ун-т ім. Г. С. Сковороди. 2-е вид., випр. і доп. Х. : «ОВС», 2003. 272 с.

8. Об урегулировании порядка прохождения университетского курса и производства испытаний полукурсовых и окончательных в испытательных комиссиях. *Журнал Министерства народного просвещения*. 1911. Май. Ч. XXXIII. С. 57–58.
9. О замене переводных экзаменов в учительских семинариях репетициями. *Педагогический вестник* (ст. Н.) 1912. № 2. С. 86–89.
10. Очерки истории школы и педагогической мысли народов СССР. Конец XIX – начало XX в. / под ред. Э. Д. Днепров, С. Ф. Егорова, Ф. Г. Паначина, Б. К. Табиева. М. : Педагогика, 1991. 448 с.
11. Педагогическая энциклопедия / гл. ред. А. И. Каиров и Ф. Н. Петров. М.: Советская энциклопедия, 1964. (Энциклопедии. Словари. Справочники). Т. 1. А – Ефимов, 1964.– 832 столб. с илл., 7 л. илл.
12. Первов П. О репетиторстве. *Педагогический листок* : Журнал для педагогов и общенаучного самообразования воспитателей и начинающих учителей. № 1/6 (I Київська гімназія) ХУПА/136. С. 96–110.
13. Прокопенко Л. Л. Генеза та розвиток державної освітньої політики в Україні (IX – початок XX ст.): монографія. Д. : ДРІДУ НАДУ, 2008. 488 с.
14. Розвиток народної освіти і педагогічної думки на Україні (X – початок XX ст.): *нариси* / [відп. ред. М. Д. Ярмаченко]. К. : Рад. шк., 1991. 381 с.
15. Справочная книга для учебных заведений и учреждений ведомства Министерства народного просвещения / состав. Лаурсон А. М. 2-е издание, значительно дополненное. Петроград, 1916. 1120 с.
16. Ступарик Б. М., Моцок В. Д. Ідея національної школи та національного виховання в педагогічній думці Галичини (1772–1939 рр.) / [за ред. Б. М. Ступарика]. Коломия : ВПТ «Вік», 1995. 174 с.
17. Ушинський К. Д. Вибрані педагогічні твори. В 2-х т. Пер. з рос. / Редкол.: В. М. Столетов (голова) та інші / Е. Д. Днепров; за ред. О. І. Пискунова (відп. ред.) та інші]. Т. 1. Теоретичні проблеми педагогіки. К. : Радянська школа, 1983. 488 с.
18. Ушинський К. Д. Вибрані педагогічні твори. В 2-х т. Пер. з рос. / [Редкол.: В. М. Столетов (голова) та інші. Склав та підготував до друку Е. Д. Днепров; За ред. О. І. Пискунова (відп. ред.) та інші]. Т. 2. К. : Радянська школа, 1983. 359 с.
19. ДА м. Києва. Ф. 16 (Університет св. Владимира) Оп. 355. Спр. 6. 43 арк.; Оп. 465. Спр. 1169. 22 арк.; Оп. 469. Спр. 494. 17 арк.; Оп. 465: Спр. 1138. 22 арк.; Спр. 1146. 43. арк.; Спр. 1156. 36 арк.; Спр. 1205. 26 арк.; Ф. 175 (Київський учительський інститут) Оп. 1. Спр. 29. 36 арк.
20. ДА Львівської області. Ф. 26 (Львівський королівський університет ім. Франца І). Оп. 7: Спр. 532. 107 арк.; Спр. 591. 17 арк.; Спр. 592. 39 арк.; Оп. 13: Спр. 496. 21 арк.; Спр. 819. 42 арк.; Спр. 820. 20 арк.; Спр. 419. 54 арк. Спр. 420. 7 арк.; Спр. 116. 184 арк.
21. ЦДІА України у м. Львів. Ф. 400 (Український студентський Союз у Львові) Оп.1. Спр. 32. 2 арк.; Ф. 834 (Українське студентське товариство «Січ») Оп. 1. Спр. 59. 101 арк.
22. ДА Одеської області. Ф. 16 (Одеська міська управа: 1873–1920 рр.) Оп. 108. Спр. 42.20 арк.; Ф. 3 (Головний статистичний комітет Новоросійського краю) Оп.1. Спр. 54. 157 арк.
23. ДА Харківської області. Ф. 667 (Харківський університет. Канцелярія Харківського губернатора) Оп. 286: Спр. 116-а. арк. 1–3; Спр. 6. 27 арк.
24. ДА Чернівецької області. Ф. 211 (Крайова Шкільна Рада Буковини) Оп. 1. Спр. 11876; Ф. 3 (Крайове управління Буковини) Оп. 1: Спр. 4070. 6 арк.; Спр. 1437. 5 арк.; Спр. 6223.5 арк.; Оп. 2: Спр. 24136. 4 арк.; Спр. 27151. 19 арк.; Спр. 16113. 22 арк.; Оп. 3. Спр. 4. 8 арк.

TRENDS IN THE DEVELOPMENT OF INDEPENDENT WORK OF HIGHER SCHOOL STUDENTS IN THE CONTEXT OF THE REFORMATIONS: 1905–1916

BENERA VALENTYNA

Doctor of Pedagogical Sciences, Professor,
Professor of the Department of Theory and Methods of Preschool and Primary Education
Kremenets Taras Shevchenko Regional Academy of Humanities and Pedagogy

Introduction. *Modern requirements for the training of specialists, their competencies encourage a more thorough study of the development of theory and practice of independent work of students in the history of higher education in Ukraine.*

Purpose. *To substantiate the transformation of leading trends in the organization and content of independent work of students in higher education in the period under study.*

Methods. *To achieve the goal of the scientific article, the integration of methods was used: chronological-systemic – aimed at revealing trends in the development of independent work in higher education as a didactic*

category; *personified-bibliographic* – for the analysis of epistolary heritage, the contribution of pedagogical personalities in the development of the problem; *structural-comparative* – in order to systematize the scientific literature, archival documents and compare their content; *historical-diachronic* – for scientific substantiation of the genesis and evolution of the content of independent work of students in the educational process of higher educational institutions of a certain period.

Results. The formation of a network of new higher education institutions in Ukraine determined the need to develop mechanisms for organizing and guiding the process of formation of theory and practice of independent work of students in the educational process depending on the specifics of training. Independent work as a pedagogical category is characterized by multifunctionality, species diversity and diversity in the forms of implementation in the educational process of higher education institutions.

Originality. Analysis of scientific sources, archival materials, the results of the study allowed to formulate the studied phenomenon. It is investigated that at the beginning of the twentieth century, in pedagogical thought we observe the emergence of a new principle of learning theory – the active acquisition of knowledge through independent work.

Conclusion. The study of the problem revealed that the increased interest in independent work, the pace of its development as a psychological and pedagogical category, as well as the quality it achieved in the period under consideration, due to understanding the epistemological and practical significance of independent work.

Chronological and systematic analysis suggests the need for further constructive research of the historical and pedagogical component of the process of development of theory and practice of independent work of students in the educational process of educational institutions and actualization of constructive experience in modernizing modern higher education in Ukraine.

Keywords: independent work, self-education, amateur activity, subject system of education, system of mutual learning, types of independent work (individual, collective, home, class).

REFERENCES

1. Benera, V. Ye. (2011). *Samostiina robota studentiv u vyshchii shkoli Ukrainy: Istorychni transformatsii (druha polovyna XIX – kinets XX st.)*: Monohrafiia [Independent work of students in the higher school of Ukraine: Historical transformations (the second half of the XIX – end of the XX century) [Monograph]]. Rivne: PP DM [in Ukrainian].
2. Benera, V. Ye. & Tsisaruk, I. V. (2020). *Samostiina robota: teoriia i praktyka u profesiinii pidhotovtsi maibutnoho vchytelia trudovoho navchannia ta tekhnolohii: posibnyk* [Independent work: Theory and practice in the professional training of future teacher of labor education and technology: Textbook]. Khmelnytskyi: NPE Tsiupak, A. A. [in Ukrainian].
3. Goldenberg, A. I. (1905). Besedy po schisleniyu [Number talks]. *Pedagogicheskii listok: Zhurnal dlya pedagogov i obschenauchnogo samoobrazovaniya vospitateley i nachinayuschihu chiteley*, 1(6), 81–85; 414; 513–521 [in Russian].
4. Gluzman, A. V. (1997). *Universitetskoe pedagogicheskoe obrazovanie: opyt sistemnogo issledovaniya: monografiya* [Universi Pedagogical Education: an Experience of Systematic Research [Monograph]]. Kyiv: Vydavnychiy tsentr «Prosvita» [in Russian].
5. Zaichenko, I. V. (2010). *Istoriia pedahohiky. U dvokh knykh. Shkola, osvita i pedahohichna dumka v Ukraini: navchalnyi posibnyk dlia studentiv vyshchikh navchalnykh zakladiv. Knyha 2* [History of Pedagogy. In two volumes. School, Education and Pedagogical Thought in Ukraine: Educational Textbook for Students of Higher Education Institutions], vol. 2. Kyiv: Vydavnychiy Dim «Slovo» [in Ukrainian].
6. Zamyislovskiy, G. G. (1911). *Razval vysshey shkoly* [The collapse of high school [Speech transcript]]. Saint Petersburg [in Russian].
7. Mykytiuk, O. M. (2003). *Stanovlennia ta rozvytok naukovo-doslidnoi roboty u vyshchikh pedahohichnykh zakladakh Ukrainy (istoryko-pedahohichnyi aspekt: Monohrafiia. 2-e vydannia, vypravlene i dopovnene* [Formation and development of scientific research in higher educational institutions of Ukraine (historical and pedagogical aspect) [Monograph] (2nd ed., rev.)]. Kharkiv: OVS [in Ukrainian].
8. Ob uregulirovannii porjadka prohozheniya universitetskogo kursa i proizvodstva ispytaniy polukursovyih i okonchatelnyih v ispytatelnyih komissiyah [On the regulatory procedure for passing a grade and the producing of midterm and final exams in the examination committees]. (May, 1911). *Zhurnal Ministerstva narodnogo prosvescheniya* [Journal of the Ministry of Public Education], 33, 57–58 [in Russian].
9. O zamene perevodnih ekzamenov v uchitelskikh seminariyah repetitsiyami (1912) [On the replacement of transfer exams in teacher training workshops with rehearsals]. *Pedagogicheskii vestnik*, 2, 86–89 [in Russian].
10. Dneprov, E. D., Egorov, S. F., Panachin, F. G. & Tabiev, B. K. (Eds.). (1991). *Ocherki istorii shkoly i pedagogicheskoy myisli narodov SSSR. Konets XIX – nachalo XX veka* [Essays on the history of the

- school and the pedagogical thought of the peoples of the USSR. Late XIX – early XX century]. Moscow: Pedagogika [in Russian].
11. Kairov, A. I. & Petrov, F. N. (Eds.) (1964). *Pedagogicheskaya entsiklopediya* [Pedagogical Encyclopedia]. Moscow: Sovetskaya entsiklopediya [in Russian].
  12. Pervov, P. (n. d.). O repetitorstve [About Tutoring]. *Pedagogicheskii listok: Zhurnal dlya pedagogov i obschenauchnogo samoobrazovaniya vospitateley i nachinayuschihu chiteley*, 1(6), 96–110.
  13. Prokopenko, L. L. (2008). *Geneza ta rozvytok derzhavnoi osvithoi polityky v Ukraini (IX – pochatok XX st.): Monohrafiia* [The genesis and development of the state educational policy in Ukraine (IX – the beginning of the XX century) [Monograph]]. Donetsk: DRIDU NADU [in Ukrainian].
  14. Yarmachenko, D. M. (Ed.). (1991). *Rozvytok narodnoi osvity i pedahohichnoi dumky na Ukraini (X – pochatok XX st.): narysy* [Development of public education and pedagogical thought in Ukraine (X – beginning of the XX century): Essays]. Kyiv: Radianska shkola [in Ukrainian].
  15. Laurson, A. M. (1916). *Spravochnaya kniga dlya uchebnykh zavedeniy i uchrezhdeniy vidomstva Ministerstva narodnogo prosvescheniya* [Reference book for educational institutions and the department of the Ministry of Public Education (2th ed.)]. Saint Petersburg [in Russian].
  16. Stuparyk, B. M. & Motsiuk, V. D. *Ideia natsionalnoi shkoly ta natsionalnoho vykhovannia v pedahohichnii dumtsi Halychyny (1772–1939 rr.)* [The Idea of National School and National Upbringing in the Pedagogical Thought of Galicia (1772–1939)]. Kolomyia: VPT «Vik» [in Ukrainian].
  17. Ushynskiy, K. D. (1983). Vybrani pedahohichni tvory. V dvokh tomakh (V. M. Stolietov, Trans.). In Ye. D. Dnieprov & Pyskunov O. I. (Eds.), Vol. 1. *Teoretychni problemy pedahohiky*. Kyiv: Radianska shkola.
  18. Ushynskiy, K. D. (1983). Vybrani pedahohichni tvory. V dvokh tomakh. (V. M. Stolietov, Trans.). In Ye. D. Dnieprov & Pyskunov O. I. (Eds.), Vol. 2. *Teoretychni problemy pedahohiky*. Kyiv: Radianska shkola.
  19. DA mista Kyiva [State Archive of Kyiv], F. 16 (Op. 355. Spr. 6. 43 Ark.; Op. 465. Spr. 1169. 22 Ark.; Op. 469. Spr. 494. 17 Ark.; Op. 465: Spr. 1138. 22 Ark.; Spr. 1146. 43. Ark.; Spr. 1156. 36 Ark.; Spr. 1205. 26 Ark.), F. 175, University of Saint Vladimir, Kyiv [in Russian].
  20. DA Lvivskoi oblasti [State Archive of Lviv Oblast], F. 26 (Op. 7: Spr. 532. 107 Ark.; Spr. 591. 17 Ark.; Spr. 592. 39 Ark.; Op. 13: Spr. 496. 21 Ark.; Spr. 819. 42 Ark.; Spr. 820. 20 Ark.; Spr. 419. 54 Ark. Spr. 420. 7 Ark.; Spr. 116. 184 Ark.), Franz I Royal University, Lviv.
  21. CDIAK Ukrainy [Central State Historical Archive of Ukraine], F. 400 (Op. 1. Spr. 32. 2Ark.; F. 834), Ukrainian Student Union in Lviv; F. 834 (Op. 1. Spr. 59. 101 Ark.), Ukrainian student society «Sich», Lviv.
  22. DA Odeskoi oblasti [State Archive of Odesa Oblast], F. 16 (Op. 108. Spr. 42.20 Ark.), Odesa City Council: 1873–1920; F. 3 (Op. 1. Spr. 54. 157 Ark.), General Statistical Committee of Novorossiysk, Odesa [in Russian].
  23. DA Kharkivskoi oblasti [State Archive of Kharkiv Oblast], F. 667 (Op. 286: Spr. 116-a. Ark. 1–3; Spr. 6. 27 Ark.), Kharkiv University, Chancery of Kharkiv Governor [in Russian].
  24. DA Chernivetskoi oblasti [State Archive of Chernivtsi Oblast], F. 211 (Op. 1. Spr. 11876), National School Council of Bukovina; F. 3 (Op. 1: Spr. 4070. 6 Ark.; Spr. 1437. 5 Ark.; Spr. 6223.5 Ark.; Op. 2: Spr. 24136. 4 Ark.; Spr. 27151. 19 Ark.; Spr. 16113. 22 Ark.; Op. 3. Spr. 4. 8 Ark.), Regional Department of Bukovina, Chernivtsi.